

NİZAMİ ARUZİ VE ÇAHAR MAKALE

C İRİ Ş

Serap AYKOÇ (ÖZLER)

Konumuz olan Nizami Aruzi ve Çahar Makale; la aydınlatmadığı gibi, bu eserin Baysungur diğer bölümlerde de bahsetmiş ol- duğumuz gibi bir devri Herat okuluna ait olabileceği hak- çok eserde incelenmiş, tercüme ve neşredilmiştir. kında deliller de vermemektedir. Minya- Ancak bu eseri, minyatür incelemesi ve türlerde bariz olarak görülen üslup ve devir sınıflandırılması ba- kımından ilk defa Armenag özelliklerinden bahsedilmemiştir.

Bey Sakısiyan ele almıştır. Armenag Bey Sakısiyan, Bu eser ikinci olarak; Abdülbaki Göl- pınarlı Pa- ris'te 1929 yılında yayınlanan La Minia- ture tarafından tercümesi yapılarak Sü- heyl Du Xlle Au XVIIe sielle adlı eserinin 43-45 Ünver tarafından İstanbul Üniver- tesi sayfalarında Çahar Makale'nin va- rak 6a, 22a, 45b yayınları vasıtası ile "Tıb İlmi ve Meş- hur deki üç minyatürünü ince- lemisse de eseri bütünü Hekimlerin Mahareti" adı altında 1936 ile ele almamıştır. Armenag Bey Sakısiyan tarihinde yayınlanmıştır. Ancak ese- rin tümü yazısında; "1431 e tarihlenen ve bu sultanın adına değil sadece dördüncü makale (12 yapılmış, bir minyatürler grubu orjinalliğini hikayesinin tercümesi yapılmış) ve üç bugüne kadar korumamıştır.

Minyatürlerden minyatürü (varak 43b, 45b, ve 49b) tıb tarihi birinde; duran bir kervanın önünde, saç- ları bakımından incelenmiştir. Eser ve incelenen dağmık bir çıplak kadın vardır. Arka planda da son üç minyatür hakkında Sayın Süheyl büyük delikli kayalıklar yer alır (varak 6a) (bak Ünver; "tezhiplerin çok güzel ve resimlerin yayın Fig. 56). Bir diğerin- de boynunda ip takılı hakikate yakın bir surette çizil- diğini esir bir atlı tara- findan sürüklenir (varak 45b) (bak söylemek isterim. Şimdiye kadar Herat Türk yayın. Fig. 52). Çok incelik gösterirler. Bu özellik Minyatür mektebine mensub sanatkarlar bir önceki Moğol ekolüne karşıt olan XV. yüzyıl tarafından vücuda getirilen bu eserlerde Timurlenk ekolünüdür. Çin orijinli teknikte bilhassa şahıslara verilen intiba- ların tetkiki işlenen tepelerin konturları önce çizgilerle çok şayanı dikkattir. Bu eseri tetkik edenler gösterilmiştir. Sarının üzerine çekilmiş çok açık bu resimlere bir çok defalar bakacak (varak 22a) (bak yayın. Fig. 57) yeşillik, stilize kufi olurlarsa İbni Sina'nın düşünceli tavrı, harflerden elde edilmiş fiyonk şekilli bordürlü hastanın sabit ve düşünceli nazarları (varak halılar ki, bütün bu özellikler XV. yüzyılı temsil 43b) (bak yayın. Fig. 2,5), Ali bin Abbas'ın eder. Bir mavi-beyaz şişe ve üzerindeki dragon dikkati ve hasta hamalın yüzün- deki ızdırabı tasviri bize unutulmuş olan Çin'i hatırlat- maktadır" (varak 45b) (bak. yayın Fig. 3, 6) ve Aruzii demektedir.

Semerlandi'nin hastasını dikkatle muayenesi Bu eserde; minyatürlerin üslup özellik- leri ve ve genç ve güzel has- tasının yüzünde konusunun tam olarak ele alınma- dığını okunan ızdırabı (varak 49b) (bak yayın. Fig. anlaşılmalıdır. Ayrıca; varak 45b de görülen 4, 7) fark edebilir- ler" ¹ demektedir. minyatür konusu hakkında da yanlış bilgi Yukarıda bahsedilen bu yüz ifadeleri- nin verilmiştir. Armenag Bey Sa- kısıyan yazısında, bizi verilişindeki canlılık -ya da katılık- dan bu eser hakkında faz-

¹ Abdülbaki GÖLPINARLI; Tıb İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti, yayınlayan; Dr. A. Süheyl Ün- ver, Tıp Tarihi Ens. İst. 1936, s. 58.

Herat Okulunun ve eserdeki minyatürlerin tek eseri Çahar Makale'nin başında yazıldığı gibi, tek incelenmesinde bahsedilecektir. 45 yıl Gür hükümdarlarına sadakat ile hizmet

Devir özellikleri göstermesi bakımından önemli olan Çahar Makalenin ancak iki XI. yüzyıl sonlarında doğmuş olmalıdır ⁶. eserde, birinci eserde gayet kısa, ikinci eserde Kitabın bir çok yerinde yazar kendisine ait ise tıp ilmi açısından ele alınmış olduğu vakalardan zaman ve mekan tayini ile anlaşılmalıdır. Halbuki konu- muz olan bahseder ki bundan yazarın hicri altıncı Çahar Makale, yapıldığı yer ve tarihinin belli yüzyıl (miladi XII. yüzyıl) ilk yarısında olması, ayrıca benzeri, aynı devirde yapılan şöhret kazandığı ve doğum tarihinin H. 500 diğer eserlerle mukayese- sinde Baysungur (M. 1106) dan evvel olduğu ve en az Devri Herat Okuluna ait olduğunun H. 550 (M. 1157) senesine kadar yaşadığı anlaşılması bakımından çok önemlidir. Tarih anlaşılıyor.

ve yer bildirmeyen bu yüzden açıklığa kavuşamayan bir çok min- yatürlü yazmanın doğduğu yer olan Semerkant'ta bulun- üslup menşelerinin ve tarihlerinin yordu ve şair Rudegi hakkında bilgi toplama- aydınlatılmasında yardımcı ola bilecek lamakta idi. 506 (M. 1112) da Belh'de Ömer nitelikte önemli bir eserdir. Hayyam ile karşılaşır; üç yıl sonra Herat'a

Bu güne kadar minyatür sanatı bakı- mından tam gelir, ertesi yıl 510 (M. 1116-1117) de anlamı ile incelenmemiş olan bu eseri Nişapur'a gelir, Firdevsi'nin mezarını ziyaret bahsettiğimiz sebeplerden dolayı gerek minyatür eder ve onun hakkında kitabında bahsettiği ve gerekse konusu bakı- mından incelemeyi bilgileri toplar. Sultan Sencer'in ordusuna uygun bulduk. girip ihsan almak maksadı ile Tus havalisinde oturur ve meşhur Semer- kand'lı

1- ESERİN YAZARI

NİZAMİ ARÜZİ - Ahmet bin Ömer bin Ali, tarafından beğenilerek teşvik edilir ⁶. mahlası Nizami olup Nacın al-Din (veya Hükümdarın dikkatini çekmeğe muvaffak Nizam al-Din) lakabını taşır ². Diğer olur, ikbal ve şöhreti muhte- melen bu Nizamilerden ayırd etmek için, ona Aruzi devirde başlar. 512 (M. 1118) yılında Nizami (aruzcu) nisbesi verilmiştir. Browne'a göre, Aruzi yine Nişapur'da bu- lunmaktadır. 514 Nizami İran nesircilerinin en dikkate şayan ve (M. 1120) de Muizzi'nin ağzından Mahmud alaka çekicilerinden ve miladi XII. yüzyılda ile Firdevsi'ye dair fıkrâ dinlediğini söyler. İran ve Orta Asya saray hayatını en çok 530 (M. 1135) de yeniden Nişapur'a gidip aydınlatanlardan biridir. Yazar tıp ve nücum Ömer Hayyam'ın kabrini ziyaret etmiş ve fenlerinde bilgi sahibi idi. Üçün- cü ve onun 24 yıl evvelki sözünün tahakkukunu, dördüncü makalenin sonlarında zik- rettiği iki şimal rüzgarının esmesi ile kabrine bahar hikaye bu konulardaki bilgisini gösterir. çiçeklerinin dö- külmüş bulunduğunu görür. Hekimliğinde şüphe yoktur. Zira dördüncü tıp 547 (M. 1152) de Güri ordusunun Herat makalesini büyük bir diray- yetle yazmıştır ³. civarında Sancar tarafından bozguna Yazar Semerkant'ta doğ- muş bir Türk'tür ⁴. uğratılması üzerine ka- çıp saklanır. Heratta Tercümei hal kitaplarında yazar hak- kında onu misafir eden şahsın kızını tedavi edişi doğum ve ölüm yıllarına dair bilgiye tesadüf dördüncü maka- lenin son hikayesinde edilmemiştir. Bize intikal eden tek anlatılmıştır. **Hika-** yenin minyatürü yazmada 49b. varakda görülmektedir. Çahar Makale adlı eseri

² E. G. BROWNE; A Literary History of Persia, from Firdawsî to Sadi, London 1906, s. 336.

³ Abdülbaki GÖLPINARLI; Tıp İlmi ve Meşhur Hekimlerin LOPEDİSİ, cilt 9, İst. 1964 s. 327. Mahareti, yayımlayan; Dr. A. Süheyl Ün- ver, Tıp Tarihi ⁸ E. G. BROWNE, ykr. eser, s. 336. Ens. İstanbul, 1936, s. 9.

⁴ A. GÖLPINARLI; aynı eser s. 12.

⁵ H. MASSE; "Nizamii Aruzi", İSLAM ANSİK-

A. GÖLPINARLI, ykr. eser, s. 11.

H. MASSE, ykr. eser, s. 327.

muhtemelen 551 (M. 1156) de yazılmıştır. Hayatının geri kalan kısmına dair tarih ile tesbit edilmiş bilgi mevcut değildir. Kendi sözüne göre bir ara tıp ilmi ve astronomi ile uğraşmıştır. Şiirlerine gelince, kendisinin beğenmesine rağmen mevcut parçalara göre bit hüküm vermek gerekirse, bunlar birinci derecede şiirler değildir, herhalde Browne'nın onun, farsça da eşsiz olarak vasıflandırdığı nesrine nisbetle çok zayıftır.

617 (M. 1220) de Nureddin Mehmet Avfi tarafından yazılan Lübabül-elbab adlı eserde yazar hakkında hiç malumat verilmiyor⁷. Hamdullah Müstevfi tarafından 730 (M. 1329) da telif olunan tarihi güzidenin sonunda şairler faslında yazarın tercümei halinden muhtasaran bahsetmiştir.

Büyük Selçuk İmparatorluğu zamanında yaşamış olan Nizami Aruzi Çahar Makalesi'nde Türk büyüklerini ve hatıralarını yaşatmıştır. İranlılığa değil Türklüğe büyük şeref bahşeden bu hekimin tercümei halini tamamlayacak asıl hikayeleridir. Tababet felsefesini pek iyi anlayan bu yazarın bu eseri de İslam Tababetinde Türk tababeti esaslarına yarıyacak müşahedelerle doludur⁸.

ii- ÇAHAR MAKALE

E. G. Browne; "Bu devirde İran nesirlerinden en önemli ikisi Hada'ikus - Sihir (Watwat) ve Semerkandli Aruzi'nin Çahar Makalesidir" der⁹.

Çahar Makale, dört makaleden mürekkep olup, bunlarda sırası ile yazar tarafından hükümdarların hizmetinde çalışmaları gerekli olan münşi, şair, müneccim ve tabipler ele alınmıştır. Her makale umumi görüşler ile başlamakta ve bunları çok defa şahsi hatıralar ile dolu hikayeler takip etmektedir. Kitabın en ilgi çeken ve en değerli kısmını teşkil eden bu hikayeler 40 kadardır, bunların çoğu İran'ın edebi-

yat ve ilim durumu hakkında değerli bilgiler vermektedir. Tıp ilmi ile ilgili dördüncü makale on iki hikaye ihtiva eder. Çahar Makale İbni Sina ve Ebu Bekir Razi tercümei hali noktasından büyük bir kaynaktır. Birinci hikayede hekimin bütün hayatınca çalışması lüzumunun tebarüz ettirmektedir. Dördüncü hikayenin uydurma olduğunu eseri tahşiye eden Mehmet Kazvini söylemektedir¹⁰. Ancak hikaye içinde bahsedilen şahısların bir kısmı yanlışlıkla değiştirilmiş olabilir. Beşinci hikaye (varak 43b) İbni Sina'dan bahseder. İbni Sina'nın devrin siyasi adamlarının tesiri altında kalmadan çalıştığını ve Mahmud Sebüktekin'in davetine icabet etmediği görülür¹¹. Altıncı hikaye (varak 45b.) Adudüdevle'nin tabibi Ali bin Abbas'ın şiddetli başağrısına دچار hastasını tedavi şeklini anlatır.

On ikinci hikaye (varak 49b) ise, eserin yazarının tedavi ettiği vakayı anlatmaktadır. Hastaların vicdanlı hekimlere bir emanet ve yadigar olduğuna bu hikaye emsalsiz bir delildir. Tedavisinde hastanın etrafındakileri uzaklaştırmakla büyük isabet etmiş ve bu misali de 9 asır evvel göstermiştir. Halen cari olan bu gibi düşüncelerin 9 asır evvel de aynı olduğuna güzel bir misaldir.

Hikaye namı altında yazılı olan bu müşahedeler dikkatle okunacak olursa X, XI ve XII. asırda Şark'ta Türk ve İslam memleketlerinde cari olan tedavi usullerine ve hekimlik esaslarına güzel birer misal olduğu görülecektir.

Denilebilir ki Çahar Makale (bilhassa 2. makale) ile Avfi'nin Lubab'ı İran şiirini düzenli bir şekilde ele alan iki eserdir. Devletşah bunlardan çok faydalanmıştır. Firdevsi hakkında en eski bilgiyi ve Hayyam hakkında çağdaş yegane kayıtları Nizami'ye borçluyuz. Buna karşılık, hatta Nizami'nin bizzat karışmış olduğunu söy-

¹⁰ H. MASSE; "Nizami Aruzi" İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, cilt 9, İst. 1964 s. 328.

Abdülbaki GÖLPINARLI; Tıp İlimi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti, yayınlayan; Dr. A. Süheyl Ünver, Tıp Tarihi Ens. İst. 1936 s. 52.

¹¹ A. GÖLPINARLI, aynı eser, s. 42.

⁷ A. Gölpinarlı, ykr. eser, s. 11.

⁸ A. Gölpinarlı, aynı eser, s. 12.

⁹ E. G. BROWNE; A Literary History of Persia, from Firdawsî to Sadi London 1906, s. 346.

lediği hadiseler hakkındaki parçalar dahil dal süslerinden başka, bir geyiği parçala-yan bazı kısımların tarih bakımından yanlış arslan motifi de vardır. Dış kenarı soğuk olduğuna da işaret etmek gerekir. Niza-damga zencirek hatla cedvellidir. Kabın iç mi'nin eseri şu müellifler tarafından zikre-yüzü, dışdaki derinin aynı olup, hiç bir dilmiştir. Avfi (Lubab), İbn İsfendiyar (Tahi-tezyinat ihtiva etmemektedir. **Mik-**lebinin i Taberistan), Mustavfi Kazvini (Tarh-i dış yüzündeki madalyonda süsle-me motifi Guzida) Cami (Silsilat alzahab), Gaffari olarak zümrütü anka kuşu var-dır. Miklebin (Nigaristan); Katip Çelebi, Çahar Makale'den iç yüzü, zemini mavi renk olan bir madalyon ayrı zannettiği bir Macma'al-navadir'den üzerine kalın katıg süs yapıştırılmıştır. S. 1 bahsediyor ise de, Mirza Muhammed a nın ortasında müzehhep yuvarlak bir Kazvini bunun aynı eserin ikinci bir adı zahriye bulunmak-tadır. Bunun orta kısmı olduğunu ortaya koymuştur ¹².

Çahar Makale mükemmel bir şekilde, Mirza hatla tahrirli ve altınla: "Bi Resmi hızanet-il-Muhammed Kazvini tarafından Tahran'da kütüb el-Sul-tan el-Azam el-Adel el-Ekrem neşredilmiş ve E. G. Browne tarafından Baysungur Bahadır-Han Hallede Allah İngilizceye tercüme edilmiştir. Mülke" iba-reli temellük kitabesi yazılmıştır.

Bir taş basma nüshası Tahran'da (1305- 1887) Bu zahri-yenin sol tarafında beyzi, biri çıkmıştır. Bu metin, haşiyeleri ve nüsha büyükçe iki adet yazılı vakıf mühürleri farkları olmaksızın, bir de (1345- 1927) de bulunmakta-dır. Üst mühür; Ya rab bi'l-Berlin'de neşredilmiştir. M. Muin tarafından Mustafa bellig makasidena Alt mühür: Min yeiü tashih şerh ve ilaveler ile yayınlanmıştır kütüb ül fakir il Allah el kadir Mustafa (Tahran 1955-1957). Tabib-lere dair olan al Aşir dördüncü makale Abdül-baki Gölpınarlı İbn-i Mustafa, ... sene 1165 Metin s. tarafından Türkçeye çevril-miştir. (Tıb İlmi l b den başlamaktadır. Bu say-ve Meşhur Hekimlerin Mahareti, nşr. Tıp fanın üst kısmı taç şeklinde müzehheptir. Tarihi Ens. İstanbul 1936). Metinlerin etrafı yıldız ve mavi hatla ced-velenmiştir. Matbu nüshaya nazaran, 15.

111- TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİNDE BULUNAN 1954 ENVANTER NUMARALI MİN- YATÜRLÜ NÜSHA

a) *Bugünkü durumu*

b) *Minyatürlerin kataloğu*

a) *Bugünkü durumu*

ENV. NO. 1954 (Aşir Efendi Ktp., nr. 1454) verilir. Bu kitabı Meliki Muazzam Hüsamet devle ya veddin ..... Şems ül-50 varak, 2d,5 x 15 cm. ebadında, 17 sa- tırlık Mualı Ebül Hasan Ali İbn Mesud İbn El-talik, 9 minyatür.....al-Sultani Mualı Ebül Hasan Ali İbn Mesud İbn El-tarafından 835 (M. 1431) yılında istinsah hüseyin için yazdığını belirtir. edilmiştir. Kitabın içinde s. 6b, 12a, 17a, 22a, 23b, 27a,

Kabının dış yüzü, mukavva üzerine ko-yu kahverengi deri kaplanarak yapılmıştır. 43b, 45b, 49b de olmak üzere 9 min-yatür sahnesi vardır. Bu minyatürler XV. yüzyıl Salbekli şemsesi ve köşebentleri soğuk Herat okulu üslubunda yapılmış olup, damga kabartma süslü olup, sağ tarafın-daki minyatür sanatı itibariyle kusursuz ve kabın şemsesinden çiçek, yaprak ve devrinin en güzel eserlerindendir ¹³.

¹² H. MASSE, ykr. eser, s. 328.

¹³ Kemal ÇİĞ; "Türk ve İslam Eserleri Müzesin-deki Minyatürlü Kitapların Kataloğu" ŞARKİYAT MECMUASI III, İstanbul Edebiyat Fakültesi 1959. s. 74-75.

b) *Minyatürlerin kataloğu*

Varak - 6b

Ehad - 13 x 13 cm. Minyatür marja taşmıştır.

Sol üst köşede yedi satır yazı minyatürü keser.

Konusu- Ebu Rıza beşyüzon senesinde Nişapur Camiinde İbn Abdüsselam el-Nisaburi'den işittiklerini nakleder. Hikayede, bir gün Tamgaç tarafına bir kervanla gidildiği, bu kervanda bir kaç bin deve bulunduğu anlatılmakta ve sıcak bir günde yolda giderken bir tepenin üzerinde çıplak bir kadın gördüklerini servi boylu, gayet güzel, yüzü hoş, saçları uzun bir kadın olduğu anlatılmakta.

Minyatür hikayede; çıplak uzun saçlı çok güzel olan kadını gördükleri anı temsil eder. Olay açık havada cereyan etmekte. Bu hikayeden gelen bir tasvirdir. Bir kervan, kervanı üç deve, bir at, bir eşek, altı insan ve bir köpek figürü temsil eder. Kervan tepelik bir yere doğru gitmektedir. Sağda tepelerin bulunduğu kısımda saçları uzun çıplak bir kadın figürü durmaktadır. Tepelik kısım marja taşmış, kenarda bir ağaçla sınırlandırılmıştır. Solda tepelerin arkasında mavi gökyüzü ve bulutlar görülmekte. Zemin küçük bitkilerle tezyin edilmiştir.

Atlı şahıs önemlidir. Resmin iki yanında hikaye kahramanları yer almıştır. Solda atlı şahıs, sağda ise çıplak kadın. Diğer şahıslar el ve vücut hareketleri ile dikkati ve hareketi hikaye kahramanına doğru çekmekte, ortada arkası dönük olan figür el hareketleri ile iki yanı bağlıyor. Deve üzerindeki figür bu hareketi devam ettiriyor, bir eli ile kadını, diğer eli ile atlı adamı göstererek bağ kurar. Diğer figürlerde dikkati bu iki figür üzerine çekecek şekilde yerleştirilmişler, biri profilden, diğeri ise yarım cephedendir.

Kompozisyonların marjdan dışarı taşması XIV. yüzyılda çok sevilmiş ve kullanılmıştır. Daha sonra da buna rastlanır¹⁴.

Varak - 12a

Ehad - 8,5 x 10,5 cm. Minyatür üstünde altın yıldız çerçeve içinde beş satır yazı vardır.

Konusu- "Bir meslekle uğraşan kimsenin gönlünün rahat olması lazımdır, aksi takdirde kafasının içi doğru düşünemez. Zira kafa rahat olmadığı zaman kelimeler ve fikirler iyi ölçülemez. Rivayet ederler ki, Abbasi halifelerinin katiplerinden birisi Mısır Valisine bir mektup yazıyordu. Bu sırada kafası derlitoplu ve fikir denizine dalmış bir şekildeydi ve güzel şeyler yazıyordu. Bu sırada onun güzel cariyesi yanına geldi, kafası karıştı. Güzel üslubunu kaybetti ve bu durumdan müteessir oldu". denilmekte.

Minyatür hikayede; katip mektup yazarken güzel cariyenin yanına geldiği anı tasvir etmekte. Evde oda içinde geçen bir olaydır. Katip bir mindere bağdaş kurarak oturmuştur. Önünde hokkası ve kalemleri ile bir çekmece bulunmakta.

Cariye zencidir. Minyatürün solunda, ellerini katibe doğru uzatmış, ayakta durmaktadır. Yerde stilize kufi bordürlü bir halı, duvarlar ise çini kaplama etkisi uyandırmakta. Yukarda boydan boya bir cam ve üzerinde kıvrımlı ortadan kurdela ile bağlanmış perde görülmekte. Sağda leğen - ibrik, bir çift ayakkabı, solda ise saksı içinde çiçek vardır. Ev içi dekorasyonu tam olarak verilir.

Cariyenin ayakta durması, ellerini katibe doğru uzatması ile dikkati katibe çekiyor. (ilk defa yayınlanmaktadır).

Varak - 17a

Ehad - 9,5 x 9 cm. Minyatür altında altın yıldız çerçeve içinde dört satır yazı vardır.

Konusu- Varak 16a dan itibaren Gazneli Mahmud'dan nakledilen bir hikayede; "Bir ara Maveraünnehr Hükümdarı (Karanlı) Buğra Han'a bir elçi gönderir. Mektupda bir ayet yazılıdır. Bunun üzerine

¹⁴ Bu minyatür, Armenag Bey Sakman; La Miniature Persane Du Xlle Au Xvllle Siecle, Paris 1929, Fig. 56 da.

Baysungur Mirza devri Herat Okulu olarak yayınlanmıştır.

Buğra Han memleketindeki alimleri toplayarak nasıl cevap verilmesi gerektiğini sorar. Alimler dört ay mühlet isterler. Buğra Han'ın katibi bunun cevabının kolay olduğunu söyleyerek (Katibin adı; Muhammed ibn Abdullah el-Katib'dir.) bir hadis yazar. (Allahın emrine tazim ve mahlukata şefkat gerekir.) Bu cevabı orada bulunan alimler ve hükümdarın çok beğendiğinden bahsetmektedir.

Minyatürde; Buğra Han etrafında katip ve alimleri ile açık havada tasvir edilmiştir. Böyle hükümdarın çevresinde adamları ile açık havada temsil edilmesi gelenekseldir. Ancak, bu konusu itibarıyla hikayeden gelen bir tasvirdir. Hükümdar tam ortada yüksek bir sedirde oturmakta, etrafında alimler toplanmış ayakta duruyorlar. Solda sedirin yanında dizleri üzerinde oturmuş şahıs katipdir. Etraf yeşil sarı yapraklar ve çiçeklerle tezyin edilmiştir. Önde havuz içinde iki ördek vardır. Sedirin önünde de küçük tepsiler ve sürahiler görülmektedir. (ilk defa yayınlanmaktadır).

Varak - 22a

Ehad - 11,2 x 8,2 cm. Minyatür altında altın yıldız çerçeve içinde dört satır yazı vardır.

Konusu- Hikayede "Samanilerden Nasr İbn Ahmet Afganistan tarafına (Belh'e) kışlamaya gider. Esas merkezi Buhara'dır. Bu defa kışlıkta bir kaç sene kalmış, Buhara'ya dönmemiştir. Buhara'yı özlemiştir. Şair Rudegi ve etrafındakiler hükümdarın Buhara'ya dönmesini isterler. Rudegi hükümdarın da Buhara'yı özlediğini farkeder. Bir sabah meclisinde hükümdara Buhara'yı özleten şiirleri huzurunda okur". Bunlardan biri; "

Buy-i cuy-i Mulliyan ayed hemi Buy-i yar-i mihriban ayed hemi matla'lı kasidedir.

Minyatürde; açık havada geleneksel bir tasvir görülmekte. Hükümdar maiyeti ile beraber, güzel, çiçekli, ağaçlı bir bahçededir. Kufi bordürlü (baklavalar arasında kıvrım dallı, uçlarında karşılıklı getirilmiş rumili) halı üzerinde sağda hükümdar solda

şair Rudegi oturmakta. Solda önde işret meclisinde hazır bulunan çalgıcılar ve geride hizmetkarlar görülmektedir. Önde bir tepsi içinde üç sürahi bulunmakta, bunlardan biri mavi beyaz, ejderli Çin sürahisidir. Hafif engebeli bir arazi üzerinde zemin küçük-büyük naturalist bitkilerle bezenmiştir. Arkadaki ağaçlardan biri ortaya yakın bir yere konulmuştur. Uzakta uçan kuş tasviri vardır.

Samani hükümdarı ve Şair Rudegi'den bahsetmiş olması tarihi kayıt bakımından önemlidir. Samanoğlu tasvirine uygun yüzlerde portre özelliği görülür¹⁵.

Varak - 23b

Ehad - 11 x 9 cm. Minyatür üstünde altın yıldız çerçeve içinde üç satır yazı vardır.

Konusu- Hikayede; "Kölesine aşık Gazneli Sultan Mahmud ve kölesi Ayaz'ın güzelliğinden" bahsedilir.

Minyatürde; Sultan Mahmud'un huzurunda kölesi Ayaz'ın saçının kesilmesi tasvir edilmektedir. Kapalı bir mekanda taht üzerinde oturmuş Sultan, etrafındaki hizmetkarlardan ve kölesinden yüksektedir.

Taht örgülü ve ok başlı kufi bordürlü bir halı üzerindedir. Eyvan kemeri dilimli ve altın yıldız çiçek dekorasyonludur. Kemer içinde fresk intibamı veren vazoda çiçek vardır. Sağda alçı pencere boş bırakılmış olan sahayı süsler. Figürlerin az olması ve boş sahaya yer bırakılması Baysungur devri özelliğidir. Figürler yerli yerindedir.

Figürlerin bastığı yer -zemin- ince bordürlü altıgen kaplamalıdır. (ilk defa yayınlanmaktadır).

Varak - 27a

Ehad - 11 x 9,5 cm. Minyatür altında altın yıldız çerçeve içinde iki satır yazı vardır.

Konusu- Hikayede; "Bir sabah Şair Feruhi'nin bir emirin (Ebül Muzaffer Çegani'-

¹⁵ Bu minyatür, Armenag Bey Saklisan, ykr. eser, Fig. 57 de Baysungur Mirza deviri Herat Okulu olarak yayınlanmıştır.

nin) huzurunda bulunmasından" bahse dilir. Minyatürde; Açık havada hükümdarın maiyeti ile oturması geleneksel bir tasvir gibi görülür.

Emir çiçekli bir halı üzerinde bağdaş kurmuş oturmaktadır. Etrafında adamları ve solda portatif bir iskemle üzerinde şair Ferruhi oturmaktadır.

Önde ortada varak 17a daki minyatür- de görüldüğü gibi bir havuz vardır. Havuzun etrafındaki yapraklar yine varak 17a daki yapraklara benzer.

Zemin küçük bitkiler ve rozet biçimli çiçeklerle tezyin edilmiştir. Minyatürün orta eksenini ağaçla belirtilmiştir.

Figürlerin duruşları dikkati ortaya esas figürlere çekmektedir. (İlkdefa yayınlanmaktadır.)

Varak - 43b

Ehad - 9 x 8,5 cm. Minyatür üstünde altın yaldız çerçeve içinde beş satır yazı vardır.

Konusu- Ebu Ali Sina Gürgan'a geldi. Orada bir kervansaraya indi. Orada komşularından biri hastalandı. Onu tedavi etti, iyi oldu. Başka bir hastayı tedavi edip iyileştirdi. Sabahlan idrar getirirler İbni Sina'da bakardı.

Bir zaman böyle geçti. Gürgan Hükümdarı Kabus Veşmigir'in akrabalarından birinde bir arıza zahir oldu. Çok çalıştırsa da illet şifa bulmadı. Kabus'un hizmetindekilerden birisi: (Falan kervansaraya bir genç gelmiştir. Büyük bir tabibdir ve gayet mübarek elli bir adamdır. Nice kimseler onun eliyle şifa buldular) dedi. Kabus: (El elden üstündür) diye onu, mualecede bulunması için hastaya götürmelerini emretti. Ebu Ali Sina'yı alıp hastaya götürdüler. İbni Sina, gayet güzel yüzlü ve mütenasip azalı bir genç gördü. Tıraşı gelmiş ve zayıflamıştı. Sonra oturup nabzını tuttu, ve idrarını isteyip gördü. Sonra: (Bana bütün Gürgan havali ve mahallerini tanıyan bir adam lazımdır) dedi. Getirdiler. Ebu Ali, hastanın nabzını eline alıp o adama: (Gürganın civar ve mahallelerini adı ile söyle dedi.). O adam mahallelerin adını söylemeğe baş-

ladı. Bir mahalleye irişince hastanın nabzı garip bir hareket yaptı. İbni Sina: (Bu mahalledeki sokakları söyle dedi). O adam söylemeğe başladı. Bir sokak adını söyleyince hastanın nabzına o garip hareket yine geldi. Ebu Ali dedi ki: (Bu sokaktaki bütün evleri bilen bir adam lazımdır). Getirdiler, evleri söylemeğe başladı. Bir eve gelince o hareket yine oldu. Ebu Ali, (şimdi bir kimse lazım ki bu evdekilerin adlarını tamamiyle bilsin, söylesin dedi). Öyle bir adam getirdiler, isimleri söylemeğe başladı. **Bir** ada gelince o hareket yine hadis oldu. O vakit İbni Sina: (tamam oldu) dedi. Ve yüzünü Kabus'un mutemellerine döndürüp: (Bu genç, filan mahallede filan sokakta ve filan evde ve filan adlı bir kıza aşiktir. İlacı o kızın visali, mualecesi onun didarındır.) dedi. Hasta kulak veriyordu ve Hoca Ebu Ali'nin söylediklerini işitip utancından başını yorganın içine çekti. İşin Hoca Ebu Ali'nin dediği gibi olduğunu anladılar. Bu hali Kabus'a arz ettiler. Kabus çok taaccüb etti. Kabus hekimin Ebu Ali olduğunu anlayınca ona iltifat etti ¹⁶.

Minyatürde; İbni Sina'nın genç hastasını muayenesi tasvir edilmektedir. Hasta yatakta yatmaktadır. Önde İbni Sina bağdaş kurmuş ellerinin hareketinden konuştuğu anlaşılabilir. Önde yerde, pirinç leğen-ibrik, sürahi, tabak gibi ev içi dekorasyonuna ait eşyalar vardır. Arkada duvar altıgen çinilerle kaplanmıştır. Çiniler mavi renkli olup, üstleri altın yaldız tezyinatlıdır. Ortada pencere odayı dış mekânla birleştirmekte. Pencereden görünen tabiat altın yaldız üzerine dekoratif mahiyettedir. Sahneyi boydan boya perde kaplamakta, perde ortadan bir kurdela ile bağlanmış,

¹⁶ Bu minyatür, Abdülbaki GÖLPINARLI, ykr. eser, s. 23-24, Fig. 2, 5 de yayınlanmıştır.

Aynı eser s. 38; Şeyh Ali İbni Sina, kendi tercüme halini yazdığı risalede Harzemden Horasan'a intikalinin anlatılmasından sonra, "zaruret Horasan'a, oradan da Gürgan'a gitmemi icabettirdi. Kasdım Emir Kilbus'u görmektir. Bu sırada Kabus mehez oldu. Onu bazı kalelere hapsedtiler ve orada öldü". demekte. Şu halde bu hikayede İbni Sina'nın Kabus ile mülakatına dair bütün rivayetler uydurmadır.

kenarlarda perdenin uçları kıvrımlar halinde Çiçekli bahçe şeklinde gösterilmiş olan sahra sarkmakta. Sahne kalabalık olmayıp, figürler Baysungur devri manzara üslubunu gösterir. yerli yerindedir.

Varak - 45b

Zemin işlenişi küçük farklarla varak 22a ve 27b ye benzer.

Ebad - 11,3 x 8,5 cm. Minyatür altında altın yıldız çerçeve içinde iki satır yazı vardır.

Varak - 49b

Ebad - 11 x 8,5 cm. Minyatür üstünde altın yıldız çerçeve içinde iki satır yazı vardır.

Konusu- Kamilüssınaa sahibi Ali bin Abbas Aduddevle'nin tabibi olup Fars diyarında, Şiraz şehrinde idi. Şehirde bir hamal vardı ki dört yüz beş yüz batman yükü sırtına alır, kaldırır. Her beş altı ayda bir hamala başağnsı arız olur, kararsız kalır. Bir gün hamalı tabibin huzuruna getirdiler. Gördü ki kuvvetli ve cüsseli bir adam.

Konusu- 547 (1152) senesinde Sultan İbrahim Sencer bin Melikşah ve efendim Alaüddün- yaveddin Elhüseyn bin Elhüseyn Allah mülk ve kuvvetlerini ebedi etsin, arasında (Obe) kapısında harp oldu. Gur askerine yılgınlık ve gözdağı hasil oldu. Bu bende de Gur'a mensub bulunduğu Herat'- da gizlenerek dolaşıyordum. Bu sırada bir gece bir büyük adamın evine misafir geldim. Dışarı çıktığımda o büyük zat (onu halk şair olarak tanıır fakat şairlikten başka fazıl ve nucum, tıb, teressül ve diğer ilimlerde de mütebahhirdir) diye beni övüyordu. İçeri girdiğimde yakınım gelip oturdu ve (Kızımın bir illeti var, çok kan geliyor ve zayıflıyor. Tamamiyle kuvvetten düşmesinden korkuyorum) dedi. On gün sonra bir gün kızın annesi gelip beni götürdü. Kız gayet güzel ve dehşetede idi. Hayatından ümidini kesmişti. (Baba Allah hakkı için feryadına yetiş, gencim ve dünyayı görmedim) dedi. (Gönlünü hoş tut bu kolaydır) dedim. ve elimi nabzına koydum. Kuvvetli buldum. Bir hacamatçı çağırdım. Her iki elindeki damarı salık ile açtı. Kadınları yanından uzaklaştırdım. Pis kan tamamiyle akmıştı. Hasta baygın düştü. Ateş getirmelerini emrettim ve yanında kebab pişirmeğe başladım. Nihayet akli başına geldi ve hareket etti. İtidal ile bir hafta mualece ettim. Kan yerine geldi ve o illet zail oldu. Ona evlad dedim. O da beni baba diye çağırdı. Bu gün bana öbür evlatlarım gibidir.

Gördü ki kuvvetli ve cüsseli bir adam. Ayağına bir çift ayakkabı giymişti ki tanesi bir buçuk batman ağırlığındaydı. Nabzına baktı, idrar istedi. (Onu benimle sahraya getirin) dedi. Getirdiler. Sahraya varınca tabib kölesine: (Hamalın başından sarığını al, boynuna dola ve şiddetle bük) dedi. Diğer kölesine de: (Kundurasını ayağından çıkar, başına yirmi kere vur) dedi. Öyle yaptılar. Çocuklar feryat ettiler, fakat tabib, muhteşem ve muhteremdi. Hiç bir şey yapamıyorlardı. Sonra tabib köleye: (boynuna doladığın destan al, atına bin ve onu kendinle beraber çekerek .koştur) dedi. Köle öyle yaptı ve o sahrada hayli koştu. Nihayet hamalın burnundan kan boşandı. (Şimdi bırak) dedi. Bıraktı. Kan pıhtılaşmış bir halde akmakta idi. Kan akarken uykuya vardı. Kan durunca onu tutup eve getirdiler, uyanmadı ve bir gün bir gece uyudu. O başağrsı gitti. Mualece- ye hacet kalmadı ve bir daha da gelmedi.

Minyatürde; Ali bin Abbas ile ata bin- olan kölesinin başından rahatsız olan hasta hamalı koştururken görülmektedir. Hikayeden gelen bir tasvirdir. Ali bin Abbas sol köşede yukarda yamacın arkasındadır. Sadece başı ve bedeni görülmektedir.

At hareket halindedir. Köle atın üzerinde arkaya dönmüş, hamala bakmakta, ve dikkati olay üzerine çekmektedir.

17 Bu minyatür, Abdülbaki GÖLPINARLI, ykr. eser.s. 25, Fig. 3, 6 de ayrıca, Armenag Bey SAKISIAN, ykr. eser, Fig. 52 de yayınlanmıştır.

18 Bu minyatür, Abdülbaki GÖLPINARLI, ykr. eser. s. 29 Fig. 4, 7 de yayınlanmıştır.

Ev de yüksekçe bir kemerli eyvan içinde hasta, Nizami Aruzi ve ev sahiplerinden biri bağdaş kurmuş oturuyorlar. Solda kenarda iki hizmetkar ayakta durmaktadır.

Duvar kalem işleri ve çini(?) ile süslenmiştir.

Ortada bahçeye açılan bir kapı vardır. Pencereden çiçekler ve ağaç görülmekte. Ağaç koyu yeşil üzerine sarı ve açık yeşil yapraklıdır. Bu tip ağaç tasviri XV. yüzyıldan itibaren görülmeğe başlar. Herat'-tan Buhara'ya geçmiş bir özelliktir.

iv- ESERİN YAPILDIĞI 1431 YILLARINDA SANAT MERKEZİ OLAN RAKHERAT

XIV. yüzyıl sonlarında, Timur'un İran'ı istilası neticesinde müthiş bir siyasi gerileme vuku buldu. Böylece bir ecnebi müdahale son defa olarak, İran'da milli bir devletin inkişafını durdurmuş oldu. Timur, Orta Asya'daki fütuhati ile, kendi namına bir imparatorluk kurduktan sonra, Cengiz'in sülalesinden geldiğini ileri sürerek, İran'da da hakim olmak için hak iddia etti. 1370 de Belh'i, 1380 de Horasan'ı, Sistan ve Mazenderan'ı ele geçirmişti. 1383-1384 de Azerbeycan'ı, Irak-i Acem'i zaptetmiş ve nihayet Muzafferi hanedanını ortadan kaldırarak (1389), Fars'ı almak sureti ile fütühatını tamamlamış idi. 1389 da Herat'taki Kert hanedanı ortadan kalktı. 1387 de İsfahan'ı istila etti. Timur İran'ı oğulları vasıtası ile bilhassa 1397 de Horasan ve Sistan hükümdarı olan Şah Ruh ile idare etti. Timur'un ölümünden sonra (1405), imparatorluk siyasi birliğini heyeti umumiyesi ile Şah Ruh(ölm.1447)un hükümdarlığı altında muhafaza etmişti. 1450 den sonra, Karakoyunlu ve Akkoyunlu hanedanı İran'ın büyük kısımlarına

Timur Türkçeyi olduğu kadar Farsçayı da gayet iyi konuşurdu. 1370 de Semerkand'ı kurdu. İşgal ettiği İran'dan (Şiraz- Bağdat dahil) bir çok sanatkar getirdi. Celayiri okulunun baş ustalarından biri olan Abdülhay'ı da Semerkant'a getirdi. Fakat onun idaresi altında hazırlanan bir yazmaya rastlanmamıştır. Bunun yerine edebi kaynaklar, Semerkant'ta bahçe pavyonlarında Timur'un zaferlerinden ve çocuklarının özelliklerini konu alan birkaç seri duvar resimlerinin yapıldığından bahsedebiliriz. Timur devrine atfedilen çok portre kalmamıştır. Şah Abbas 1. zamanına kadar İran saraylarının hiç birinde bu duvar resimlerinden iz kalmamıştır²⁰. Timur imar faaliyetlerine girişti, daha çok hoş binalara meraklıydı, onun edebiyattaki ilgisi hayret verici zaferlerini kaydeden Zafername gibi tarihi eserlere hasredilmiş gibi görülür²¹.

Timur oğulları Şah Ruh ve Ömer Şeyh ile torunları Baysungur, İbrahim Sultan ve İskender bin Ömer Şeyh zamanında İran kitap sanatı en büyük devrine ulaştı.

İskender'in saltanatı (1409-1414) kısa sürdü. İtaatsiz ve cüretkar davranışlarına kızan amcası Şah Ruh onu Fars valiliğinden aldı. Eric Schroeder bütün Timurlu resimli kitaplarının en güzellerinden biri olan Tahran'da Gülistan kütüphanesindeki Kelile ve Dimne yazmasını onun devrine atfeder. 1410-1420 tarihlerini işaret eden içindeki otuz minyatür üsluplaşmış özellikler gösterir. İstanbul Topkapı Sarayı kütüphanesinde (Revan 1022) muhafaza edilen ikinci minyatürlü Kelile ve Dimne yazmasında Tahran'dakine çok benzeyen minyatürler vardır. 1430 tarihli olan bu yazma Muhammed İbn Hasan el Baysunguri tarafından yapılmıştır²². Ve Herat'da Baysungur Mirza adınadır. Tahran Kelile

hükmetmek üzere, garptan akın etti. İran'daki en meşhur Timurlu hükümdarı olan Sultan Hüseyin Baykara, payitahtı Herat'tan 1468 den 1506 ya kadar Horasan, Sistan ve Cürcan'ı idare etmişti¹⁹.

¹⁹ J. H. KRAMERS; "İRAN, Tarih ve Et-nografik Bakış" İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, 5/2. cilt, İstanbul 1968, s. 1022.

²⁰ Basil GRAY; TREASURES OF ASIA PERSIAN PAINTING, Skira London 1961, s. 65.

²¹ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; PERSIAN MINIATURE PAINTING, London 1933, s. 49.

²² Prof. Ernst KUHNEL; "History of Miniature Painting and Drawing" A SURVEY OF PERSIAN ART, Volume 111., London and New York 1939, s. 1853.

ve Dimne'sinin basit figür gruplaşmalarına Burada da mavinin iki tonu, yeşil, kahve-nazaran bu yazmada figürler daha katı ve rengi ve altın yıldız Chester Beatty'deki gruplaşmalar diziler halinde ve daha dü-yazma ve Tahran Şehnamesindeki gibi fevzenlidir. Her detay en kuvvetli renklerle kalade kullanılmıştır²⁸.

verilmiştir. Altın zemin ve mavi gökünü uyuşması bu yazmada tekrar görülür. Süngersi kaya şekilleri özellikle zengin boyanmıştır. Her iki yazmada hayvan figürleri tamamen farklı ele alınmıştır²³. Bu iki yazma incelendiğinde Tahran'dakinin daha erken olduğu anlaşılır. Tahran Kelile ve Dimne yazması için Schroeder'in İsfahan'da İskender Sultan için hazırlanmıştır fikri, Mr. B. W. Robinson'un bu yazmanın çok daha sonra 1460-1470 yılları arasında yapılmış bir kopya olabileceği fikrine ter-cih edilmelidir²⁴. Tahran Gülistan Kütüphanesindeki Kelile ve Dimne Herat'da Şah-Ruh'un sarayında çalışmış olan usta Halil tarafından resimlendirilmiş olabilir²⁵. Göze çarpan erken yazmaların bir kaçı Şiraz'da yapıldı (Kahire'deki Şeh-name, Oxford'daki Sultan İbrahim Şehnamesi ve İskender Sultan için yapılan iki yazma gibi). Eğer bu yazmalar Chester Beatty'deki 1426 tarihli, Gülistan veya Tahran Şehnamesi gibi Herat'da yapılan çağdaş ciltlerle mukayese edilirse bu iki okulu ayırd edecek büyük bir

fark yoktur. Herat eserinde daha t. z Baysungur'un kütüphanesinin kuruluşu ferdiyetçilik ve daha büyük bir akademik Tebriz'i Türkmenlerden almaya gittiği ve birleşimi sez-mek muhtemelken, kıdemlilik dönüştüründe henüz bir talebe olan fakat ilerde Şiraz'da ka-lır gibi görünür²⁶. Zaten XV. zamanın büyük bir hattatı olacak olan yüzyıl Herat ve Şiraz'da iki ana Timurid (nestalik yazının mucidi Tebrizli **Mir** Ali'nin okulu eserleri arasındaki fark henüz tam oğlu) usta Cafer'i getirdiği meşhur sene 1420 manasıyla ay-dınlanmamıştır²⁷. Herat'da ye rastlar³⁰. Cafer Abdullah'ın talebesidir ve bilhassa Ches-ter Beatty koleksiyonundaki hattattır, ressam değildir. M. Huart (Les Calligraphes et Les **Minia**-Hüsrev'in yazmasında olduğu gibi, çok daha turistes de L'orient Musulman pp. 209-şekli, muntazam ve geometrik üsluplu zarif 210) tarafından verilen diğer isimler gös-ör- nekler kullanıldı. Şah Ruh'un patronluğu terir ki emri altındaki 40 sanatkar Kuzey İran'ın çeşitli yerlerinden toplanmıştır. Tebriz'in bu sanatta önder olmadığını gösteren esaslı bir sebep şehrin bu sıralardaki durumudur. 1387-1420 yılları arasında devamlı el değiştiriyordu. Gerek Celayirliler

Şah Ruh'un saltanatı İran tarihindeki en başarılı devirlerden biridir. Bu başarılı devre daha sonra yapılamayan fevkalade yazma örneklerinde yansıtılmıştır. Herat Timur minyatür sanatının rakipsiz merkezi olmuştur. Zamanla Şah Ruh ve Baysungur'un 1397-1420 de kütüphanelerinin **ku**-rulması ile en iyi sanatkarlar buraya çekildi. Sonuç olarak Şiraz Timur üslubunun, Tebriz ise nestalik yazmaların esas merkezi olarak görülebilir.

Şah Ruh'un oğulları Baysungur ve İbrahim İran edebiyatının aşıklarından dı. Çok bilgili -ilim adamı- olan ağabeyleri Uluğ Bey de geometri, astronomi ve müzik gibi ilmi çalışmalara liderlik ederdi. Baysungur iyi bir hattatdı, İbrahim ile edebi konularda tartışarlardı. Her üç kardeş de mutaassıp babalarının aksine ziyaret ve konserlerden zevk alırlardı. Bunun için- dirki Herat'da Baysungur ve Şah Ruh için yapılan çalışmalar arasında kalite farkı beklenmelidir²⁹.

²³ Basil GRAY, ykr. eser, s. 82, 83, 84.

²⁴ Basil GRAY, aynı eser, s. 78.

²⁵ Prof. Ernst KUHNEL, ykr. eser, s. 1844.

²⁶ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON, B. GRAY, ykr. eser, s. 51.

²⁷ Prof. Ernst KUHNEL, ykr. eser, s. 1844.

²⁸ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON, B. GRAY, ykr. eser, s. 52.

²⁹ Basil GRAY, ykr. eser, s. 83.

³⁰ Basil GRAY, aynı eser, s. 83.

ve gerekse Timurular onu Kara Yusuf'tan koruyamıyorlardı. Her ne kadar Clavijo 1405-1406 yıllarında hala gelişmekte olan bir yer olarak bulmuşsa da daha önce olduğu kadar geniş olmadığını da zikreder. Gerçekte XIV. yüzyıl ortaları ile Safavilerin geldiği tarih arasında Tebriz'den resimli bir yazma bilinmemektedir. Fakat Sultan Ahmet Divanının tek kopyası buradan olabilir. Dr. Martin 1912 de yazdığı kitapta Baysungur'u, dünyanın tanıdığı en büyük sanat kitabının patronu olarak tarif eder. Ve onu sadece Rene of Anjou ile mukayese eder³¹. Bunun yanında yazısında Devletşah'dan aldığı bir kısımda Cafer el Tebrizi'yi Herat'tan temin ettiği 40 kaligraf ile birlikte kütüphanenin baş memuru olarak belirtir. Fakat bu meşhur atölyenin yazmalarının hiç birinin isimlerinden bahsetmez. Devletşah'ın kayıtlarına göre, Herat sarayı şairlerin, tarihçilerin ve alimlerin büyük bir merkezi idi. Baysungur'un en önemli teşebbüsü, -alimler tarafından önemsenmemesine rağmen- Şehnamenin yeni bir nüshasıdır. Baysungur'un yazdığı önsöz 1426 daki yeni nüshadan sonra şiirin bütün kopyalarına kaydedilmiştir. 22 minyatürü vardır. Cafer Baysunguri tarafından kopya edilmiştir. Eser 1430 da bitirilmiştir. Renkler parlak, figürler keskin Dublin Chester Beatty'de bulunun silüetler halindedir. Bununla beraber figürler katı ve ifadesizdir. Bu yazmanın kolofondaki tarihten dört sene önce 1426 da Baysungur tarafından önsözü yazılmış olduğu ve Baysungur'un şahsi partonluğu altında yapılmış olan destan metninin orjinal kopyası olup olmadığı sorulabilir. Ancak bu kalitede bir cildi tezhiplenmek ve resimlemek uzun zaman alabilir. Ayrıca rastladığımız bir çok tarihli minyatürlerde veya şiir kitaplarında tarihli bölümlerinde aynı ciltte bir iki senelik fark zikredilmiştir. 1426 ile Baysungur'un ölüm yılı olan 1433 tarihleri arasında tarihlenen bu yazmanın aynı güzellikteki örneklerinin İran'da

mevcut olduğu hakkında kayıtlar vardır³². New York'da Halk kütüphanesinde Spencer koleksiyonunun bir parçası olan 39 minyatürlü Şah Abbas I. için 1614 de hazırlanan Şehname buna bir örnektir. Gülistan sarayı yazmasından daha zengin resimlendirilmiştir. Baysungur Şehnamesinde; bir kaç ön sayfa minyatürlerde yazarın elinden ilk kopyayı alan Baysungur'u temsil ederler. Tahran Şehnamesinde esas figür bir krali şemsiye altında, at üzerindedir. Konu bir av partisidir. Bu figürün Baysungur'un tasviri olması biraz şüphelidir. Aksi takdirde hakiki bir portresi olması gerekir.³³ Sakalı yoktur, fakat küçük bir bıyık, nisbeten zayıf ve topluyüzlüdür. Elinde bir şarap kasesi tutar. İdareci ve alim olarak şöhretinin büyüklüğü yanında, bu kitabın hazırlayıcılarının lideri olması da o kadar önemlidir.

Şimdi Leningrat'da İlimler Akademisinde bulunan 1421 tarihli Hüsrev ve Şirin yazması al-Baysunguri imzasını taşır. 1426-1427 de, Baysungur'a kaligrafiyi öğreten diğer bir usta hattat Muhammed bin Hüsam (Şemseddin) biri antoloji, diğeri de Sadi'nin Gülistan'ı olan iki küçük güzel kitap yazdı³⁴. Bu yazmalar tezhip, yazı ve renklendirme bakımından birbirinden farklıdır. Şimdi Dublin Chester Beatty'de bulunan Gülistan'da 8 minyatür, Floransa yakınlarında Berenson koleksiyonundaki Tatti'de Berenson koleksiyonundaki Antoloji de ise 7 minyatür vardır. Kompozisyonları karışık değildir. Celayiri yazmalarıyla aşık benzerlikleri vardır. Baysungur atölyesinin erken eserlerinin ayırd edici özelliği renktir. Bilhassa çeşitli kırmızılar ve portakal rengi. Kullanılan renkler parlak fakat sert değildir. Altın yıldızlı gök, köşeden yavaşça içeri girer. Bütün bu özellikler geç Timurlu devrinde de görülür. Daha sonraları bu özellikler aynı saflıkta kullanılmamışlardır. Baysungur Antolojisi ile (aşk hikayesi) aynı konulu ve 1396 tarihli (30 sene daha

³¹ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON, B. GRAY, ykr. eser, s. 53.

³² Basil GRAY, ykr. eser, s. 85.

³³ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON, B. GRAY, ykr. eser, s. 53.

³⁴ Basil GRAY, ykr. eser, s. 83.

erken) Hoca Kirmani yazmasının mukayese ile karşılaştırdık. Yapılan incelemelerin sesinde kompozisyonun oldukça basitleştirilmiş olduğu görülür. sentezleri her minyatür için aşağıda ayrı ayrı gösterilmiştir.

Ayrıca Dublin Chester Beatty koleksiyonunda 1432 tarihli, Cafer el Tebrizi imzalı bir antoloji vardır. Varak 6b - Figürlerin ince, zarif görünüşleri Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'nde bulunan Herat 1422 tarihli Sadi'nin Gülistan'ında görülen figürler ile benzerlik gösterir ³⁷.

Topkapı Kelile ve Dimne'sinde görülen özellikler birinci sınıf bir sanatkarlık kabul edilebilir. Daha eski ciltlerde rastladığımız hayal derinliğine ender olarak rastlanır. Bu görüşe göre; Baysungur'un atölyesi babası Şah Ruh'un atölyesinin benzeridir. Sadece boyalar daha zengin, tesirler daha çarpıcı fakat kompozisyonlar sunileştirilmiştir. Bunlarla figür çiziminde ve münasebetlerinde görülür ³⁸.

İran zevkini uzun zaman tatmin eden kurallar yerleşmiş ve dolayısı ile Baysungur atölyesini İran minyatür ressamlığının klasik devrinin başlangıca sayabiliriz. Ait olduğu neslin bu konudaki uzmanı sayabileceğimiz Baysungur, 1433 de sefahatten öldüğü Herat daha bir müddet kitap sanatının merkezi olarak kaldı.

Baysungur'un kardeşi İbrahim Sultan (1414-1434) Baysungur kütüphanesi için Şiraz'da bir Antoloji hazırlattı. Şimdi Berlin Müzesi'nde olan bu eser 1420 tarihli dir ³⁵.

Dost Muhammed'in kayıtlarına göre, 1447 ye kadar yaşayan Baysungur'un oğlu Prens Alaül Devle ise, patronluğu zamanında babasının sanatçıları ile kifayet etmeyip 1419-1422 yılları arasında Şah Ruh'un Çin elçilerine eşlik eden ressam Gıyasettin'i yanına almıştı ³⁶.

Varak 17a - Ortadaki esas figürün etrafında diğer figürlerin dizilmesi özelliği İstanbul Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan Kelile ve Dimne ile Tahran Gülistan Şehnamesinde de görülür.

Varak 22a - Zemin örtüsü ve çiçekleri Reşid al-Din'in Şahrüh için 1435 de Herat'da yazmış olduğu Cami al-Tevarih adlı eserindeki bitki örtüsüne benzemektedir ⁴¹.

Yine bitki örtüsü bakımından Florance Berenson Koleksiyonunda bulunan Herat 1427 tarihli Baysungur Antolojisi ile benzerlik göstermektedir ⁴².

Ufuk hattındaki süngersi kaya çizgisi ve bitkileri bakımından Herat 1429-1430 tarihli Baysungur Kütüphanesi için Cafer Baysunguri tarafından kopya edilen Firdevsi Şehnamesindeki çift sahife minyatür ile karşılaştırıldığında aynı özellikler görülür ⁴³.

V- ESERİN MİNYATÜRLERİNİN BENZERİ ESERLERLE KARŞILAŞTIRILMASI -

DEĞERLENDİRİLMESİ ve SONUÇ

Konumuz olan Çahar Makale'nin üslup özelliklerini vererek onun Baysungur devri Herat Okuluna ait olduğunu ispatlamak üzere eserin dokuz minyatürü ayrı ayrı benzer özellikler ve aynı devri veren eserler

³⁵ Prof. Ernst KUHNEL, ykr. eser, s. 1847.

³⁸ Basil GRAY, ykr. eser, s. 88.

³⁷ Basil GRAY; TREASURES OF ASIA PERSIAN PAINTING, Skira London 1961, s. 87.

³⁸ Basil GRAY; aynı eser, s. 90.

³⁹ Basil GRAY; aynı eser, s. 91.

⁴⁰ Ivan STCHOUKINE; LES PEINTURES DES MANUSCRITS TIMURIDES, Paris, 1954, pi. LVI.

⁴¹ Basil GRAY; ykr. eser, s. 81.

⁴² Basil GRAY; aynı eser, s. 86.

⁴³ L. BINYON; J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; ykr. eser, pi. XLIV.

Figürlerdeki yuvarlak çehre ve kısa çeneler bakımından ise Sadi'nin Gülis- tan'ında görülen figürlerle benzerlik gös- terir ⁴⁴. Varak 23b - Köle Ayaz'ın arkasında sağdaki iki figürün başlıkları ve kıyafetleri Baysungur Kütüphanesi için Herat'da 1429 -1430 tarihinde Cafer Baysungfiri tarafın- dan kopya edilen ve şimdi Tahran Gülis- tan Müzesi'nde bulunan Firdevsi Şehna- mesindeki çift sahife minyatür ile benzerlik gösterir ⁴⁵.

Eyvan kemeri ve süslemesi ile duvar- daki desen Herat 1410-1420 tarihli, Tahran Gülistan Müzesindeki Kelile ve Dimnede hırsızın yakalanması sahnesi ile benzerlik gösterir ⁴⁶.

Ayrıca mekan, figürlerin yerleştirilişi, mekanın uzunlamasına ikiye ayrılması, sağ kısmın dah.a dar olması, kemer ve kemer dolgu süslemesi bakımından Herat 1494 tarihli Nizami'nin Hamse'si ile (British Museum) benzerlik gösterir. Ancak, ele aldığımız yazmanın bu minyatürü karşılaştırdığımız yazmanın minyatürlü sahifesinden çok daha sade ve fazla kalabalık değildir ⁴⁷.

Varak 27a - Ufuk hattındaki süngersi kaya çizgisi varak 22a da ve Tahran Gülis- tan Müzesi'ndeki Herat 1429-1430 tarihli Firdevsi Şehnamesindeki özellikleri gös- terir ⁴⁸.

Sol kenarda rözet gibi tertiplenmiş çiçek ve yapraklar varak 45b de de görül- mekte ve Herat 1429-1430 tarihli Firdevsi Şehnamesinde ⁴⁹ Gülnar'ın Erdaşir'i pen- cereden görmesi sahnesindeki zemin bitki süslemesi ile benzerlik gösterdiği gibi Herat 1430 tarihli Leyla ve Mecnun yazması ⁵⁰ ve

Herat 1440 tarihli Royal Asiatic Society London'daki Muhammed Cuki Şehnamesi ile aynı özellikleri gösterir ⁵¹. Emir'in başlığı varak 22a da görülen hükümdarın başlı- ğına benzer. Kıyafet ve başlıklar Herat 1429-1430 tarihli Firdevsi Şehnamesindeki figürlerin kıyafet ve başlıkları ile benzerlik gösterir ⁵².

Varak 43b - Figür, çehre, kıyafet ve duruşları bakımından Dublin Chester Beatty Kütüphanesindeki Sadi'nin Gülis- tanı ile benzerlik gösterir ⁵³.

Varak 45b - Ufuk hattındaki süngersi kaya çizgisi, uçan kuşlar zemin bezemesi Tahran Gülistan Müzesindeki eser ile ben- zerlik gösterir ⁵⁴.

Ortada atlı figürün altındaki rozet gibi tertiplenmiş çiçek ve yapraklar varak 27a da görülmekte ve Herat 1429-1430 tarihli ⁵⁵ Firdevsi Şehnamesinde görülen zemin süs- lemeleri ile benzerlik gösterir. Aynı özellik- leri Herat 1430 tarihli G. Kanoria Cal- cutta koleksiyonunda görülen Leyla ve Mecnun yazmasında da bulmaktayız ⁵⁶.

Varak 49b - Kemerdeki rumi süsleme- ler ve eyvanı taşıktan ayıran kısımdaki bezemeler Herat 1436 tarihli Paris Bibliot- heque National'deki Mirajname'de görü- len kemer, bordür ve kapı üzerindeki rumi süslemelerle yakın benzerlik gösterir ⁵⁷.

Kadınların saç şekli ve erkeklerin baş- lıkları da 1430 tarihli Herat Gülistan Mü- zesindeki Şehname minyatürleri ile ben- zerlik gösterir ⁵⁸. Ayrıca konumuz olan bu yazmadaki minyatürlerde görülen ağaç şe- killeri Topkapı Kelile ve Dimne'sinde gö- rülmektedir.

⁴⁴ Basil GRAY; ykr. eser, s. 87.

⁴⁸ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; ykr. eser, pl. XLIV.

⁴⁶ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; aynı eser, pl. XXXV-B.

⁴⁷ Ivan STCHOUKINE; ykr. eser, pl. LXXI.

⁴⁸ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; ykr. eser, pl. XLIV.

⁴⁹ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; aynı eser, pl. XLVI-B.

⁵⁰ Ivan STCHOUKINE; ykr. eser, pl. LVII.

⁵¹ Ivan STCHOUKINE; aynı eser, pl. LXV.

⁵² L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; ykr. eser, pi. XLVI-B. Ivan STCHOUKINE; ykr. eser, pi. LIII.

⁶³ Basil GRAY; ykr. eser, s. 80.

⁶⁴ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON, B. GRAY; ykr. eser, pi. XLIV ve XLVI-B.

⁶⁵ L. BINYON, J. V. S. WILKINSON, B. GRAY; aynı eser, pl. XLVI-B.

⁶⁶ Ivan STCHOUKINE; ykr. eser. pi. LVII.

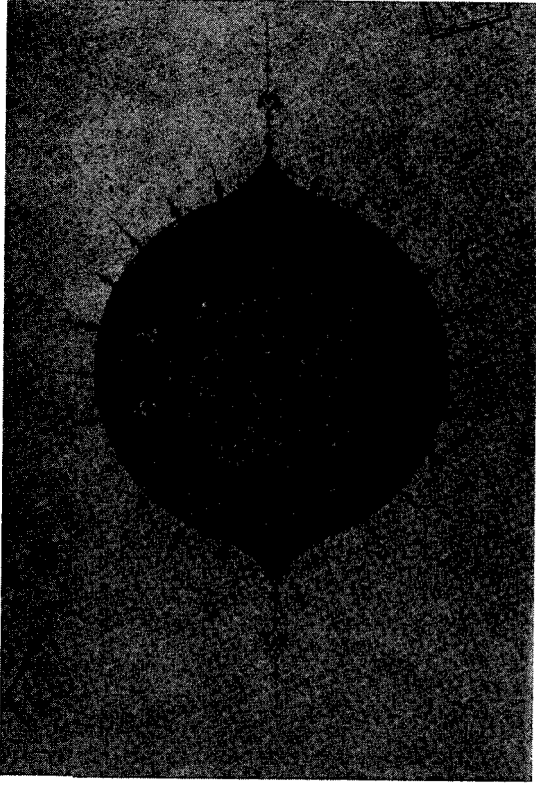
⁶⁷ Ivan STCHOUKINE; aynı eser. pl. LVIII.

⁶⁸ Ivan STCHOUKINE; aynı eser. pi. LIII.

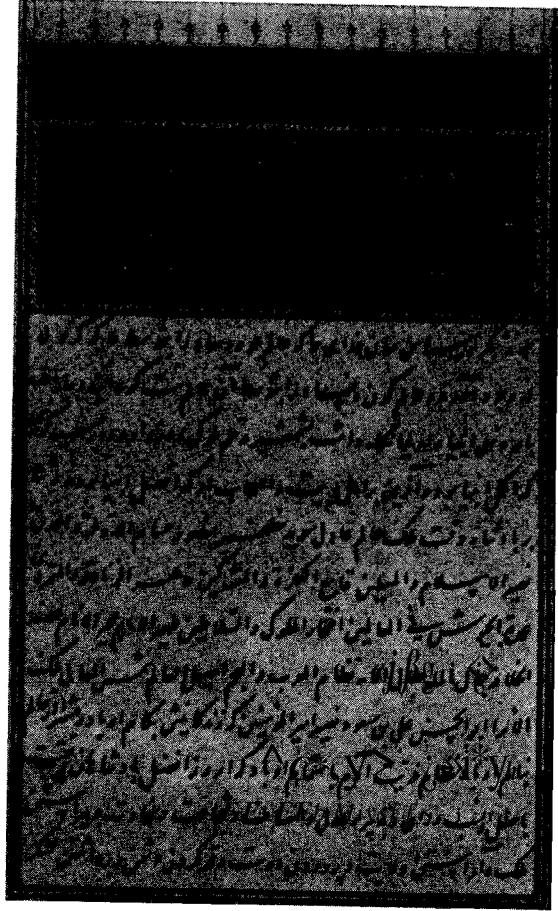
Konumuz olan Türk ve İslam Eserleri Minyatürlerinin yukarıda yapılan sentez-leri Müzesi'nde 1954 envanter numarası ile sonucunda Baysungur devri Herat Okuluna kayıtlı Çahar Makale, varak 50b de de ait önemli bir eser olduğu ortaya çıkmaktadır. belirtildiği üzere 835 senesi (M. 1431)'nde Herat'da kopya edilmiştir. Çahar Makale

BİBLİYOGRAFYA

- L. BINYON, J. V. S. WILKINSON and B. GRAY; PERSIAN MINIATURE PAINTING, London, 1933.
- E. G. BROWNE; A LITERARY HISTORY OF PERSIA FROM FIRDAWSI TO SADI, London 1906.
- KEMAL ÇİĞ; "Türk ve İslam Eserleri Müzesindeki Minyatürlü Kitapların Kataloğu" ŞARKİYAT MECMUASI III, İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1959.
- A. GÖLPINARLI; TIP İLMİ VE MEŞHUR HEKİMLERİN MAHARETİ, Yayınlayan Dr. A. Süheyl Ünver, Tıp Tarihi Ens. İstanbul, 1936.
- Basil GRAY; TREASURES OF ASIA PERSIAN PAINTING, Skira London 1961.
- Prof. ERNEST KUHNEL; "HISTORY OF MINIATURE PAINTING AND DRAWING" A Survey of Persian Art, Volume I, London and New York, 1939.
- J. H. KRAMERS; "İRAN, Tarih ve Etnografik Bakış" İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, 5/2. cilt, İstanbul, 1968
- ARMENAG BEY SAKISIAN; LA MINIATURE PERSANE DU XIIe AU XVIIe SIECLE Paris, 1929.
- IVAN STCHOUKINE; LES PEINTURES DES MANUSCRITS TIMURIDES, Paris, 1954.
- H. MASSE; "Nizami Aruzi" İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, cilt 9, İstanbul, 1964.

Varak 1 a

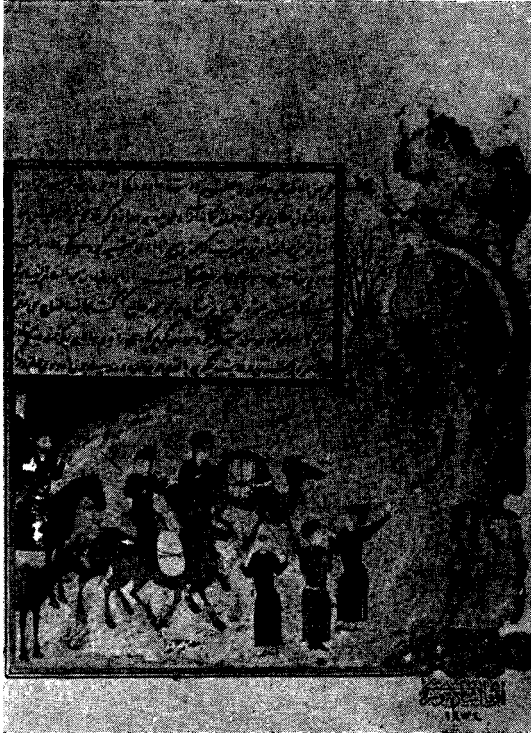
Varak 1 b

01

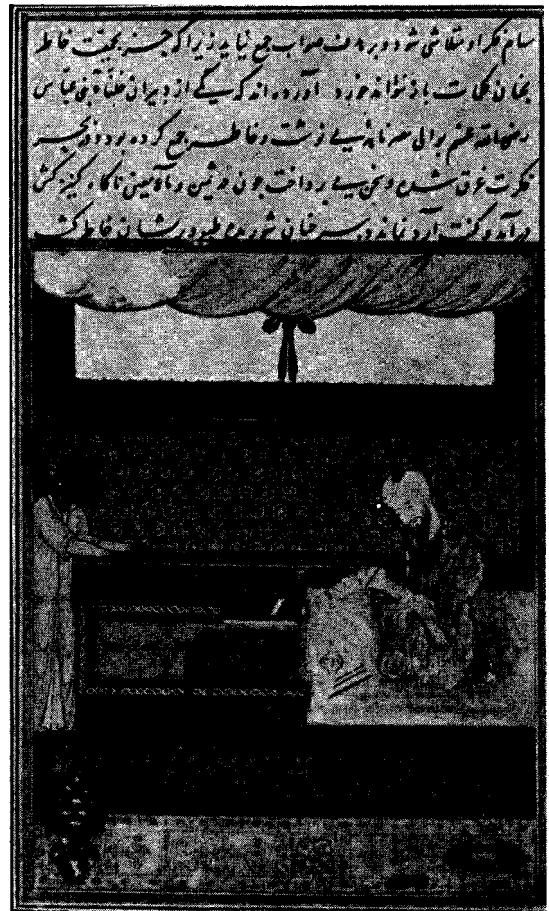
* \$y*

BD

□ □ □ □

Varak 6 b

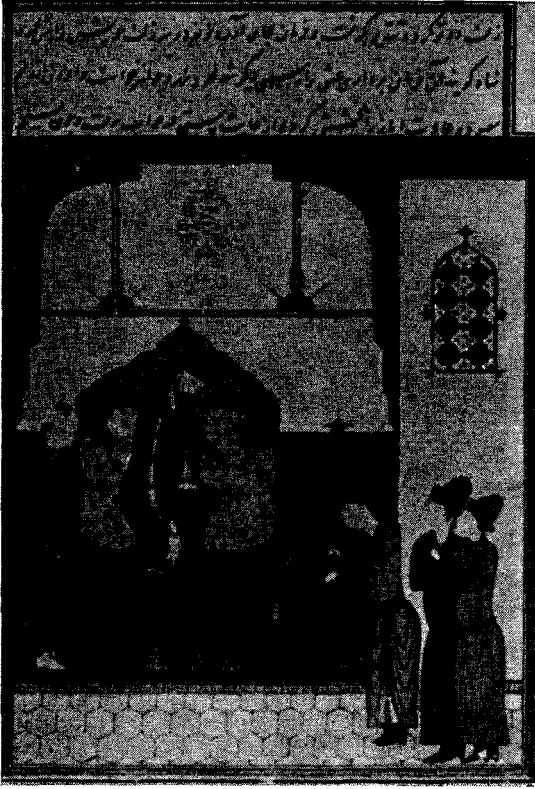

Varak 12 a

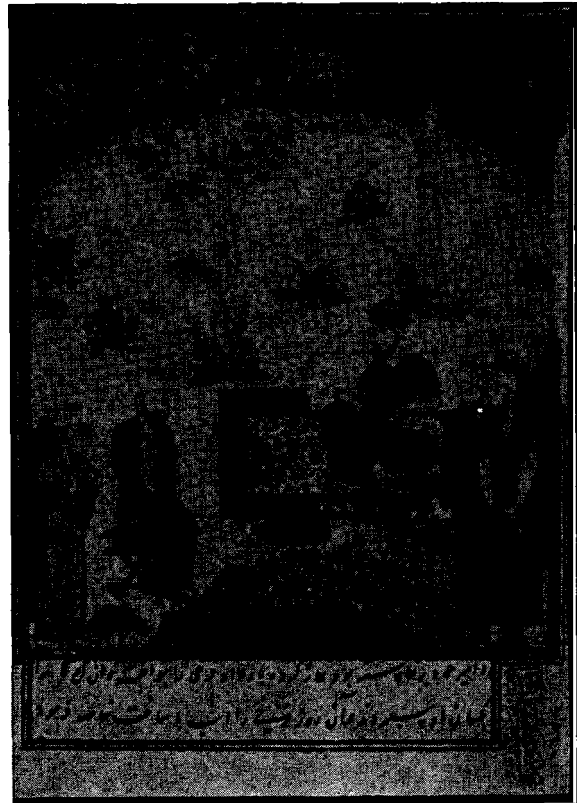

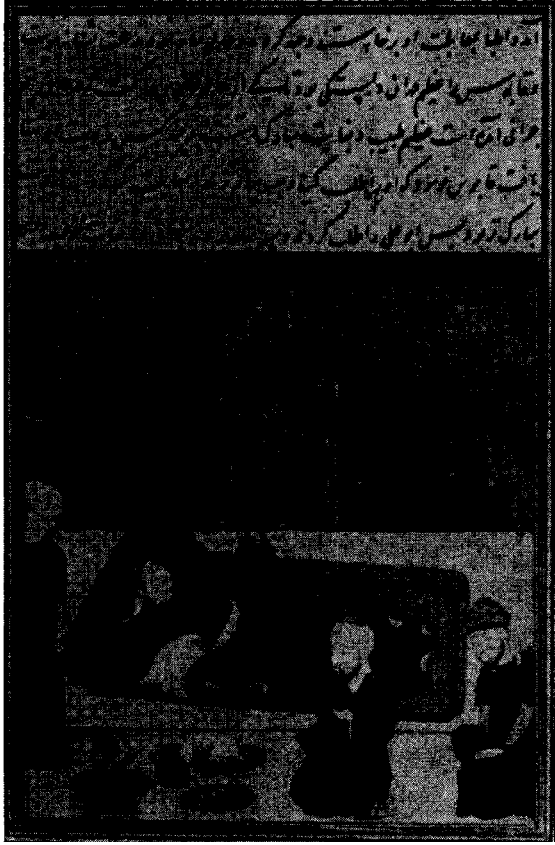
Varak 22 a

Varak 23 b

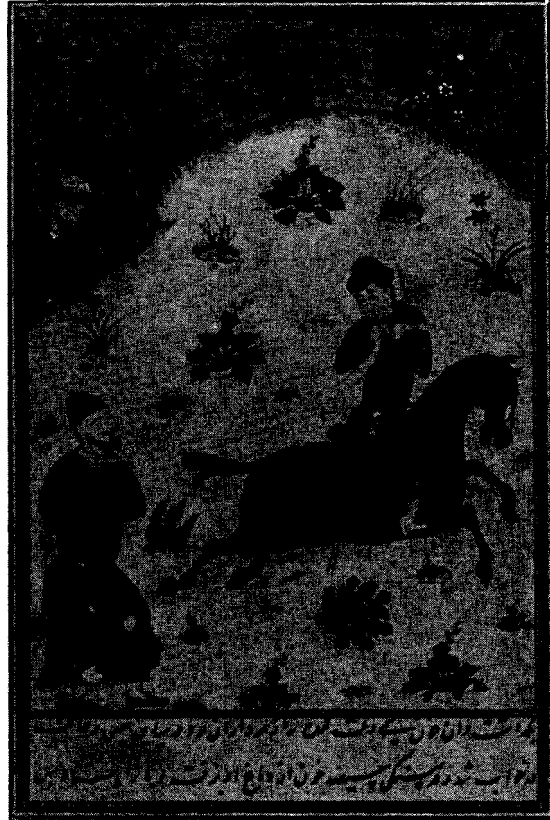

Varak 27 a C

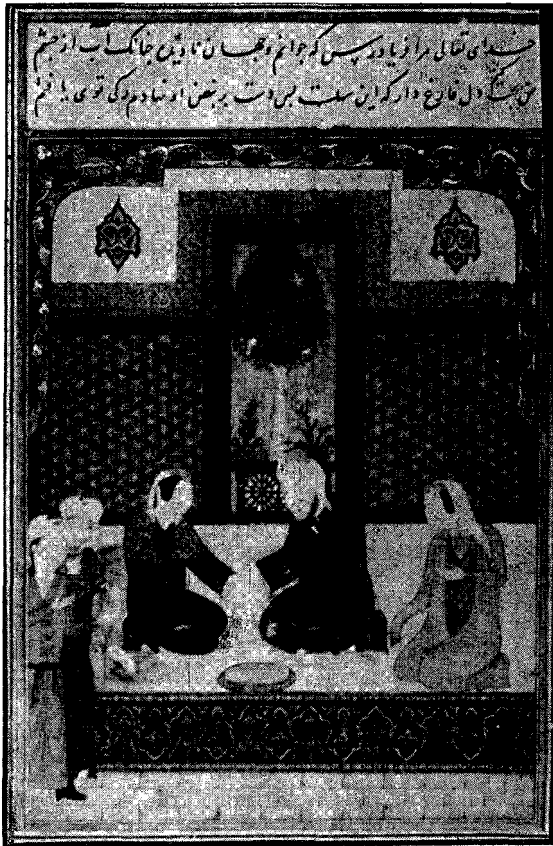

43 b

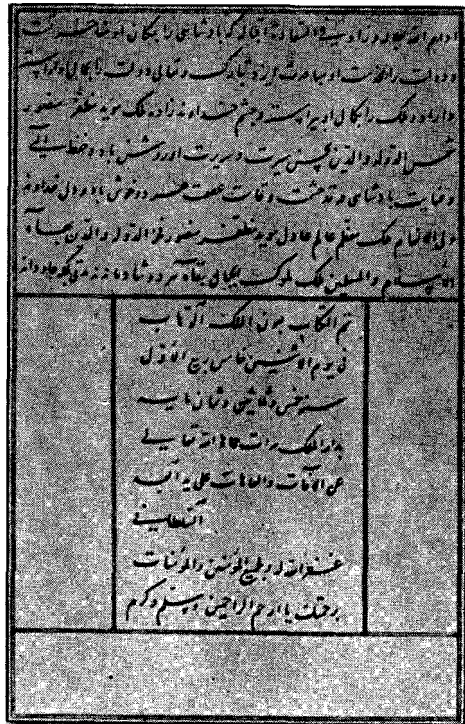
Varak 45 b

6

Varak 49 b

Varak 50 b